

elemzőkkel egybehangzón — Faludi verseiben felfedezi a mérték jelentkezését, s ennél a fel-felcsillanó mértéknél szabályozottabbra nem is vágyik.¹⁸

A három versnem később általánossá vált elkülönítése először Kazinczynál jelentkezik határozottan, de inkább deklaratív, mint magyarázó megfogalmazásban.¹⁹ Jórészt az ő szívós propagandájának köszönhető, hogy a felvilágosodás korának második felében a nyugat-európai verselés lassan túlsúlyra jut. A hagyományos forma gyakorlói sem zárkóznak el elvileg a mértékeléstől. Érzik az igényt a pattogó magyaros ütem mellett erre a lágyabb s a divatos dallamokhoz igazodó formára. Jellemző, hogy Somogyi Gedeon — Kazinczy mozgalmának éppen nem híve —, amikor verstanában javaslatot tesz „a mostani Időkhez s a Nyelvhez alkalmazatosabb versmérték” kiképzésére, hogy „az eddig csak szükségből gyakorlott Görög s Római Vers-nemekkel Nyelvünket sanyargatni ne kéntelenítettünk”, határozottan mértékes versre gondol, hiszen a rövid, hosszú és közös szótagok megszabását, a pozíció mibenlétének eldöntését, az azonos időtartamú lábak felcserélhetőségének megszabását jelöli ki fő feladatul.²⁰

A versformát a felvilágosodás korának második felében már nem tekintik mesterségbeli tudás csillogtatásának, a költő fő érdemének és dicsőségének. De elhalkul, ill. módosul az a Péztelítől idézett nézet is, amely a poétai szépséget kizárólag a tartalomban, a gondolatban látta. Földi és Csokonai, majd mások is különbséget tesznek a tágabb értelemben vett poézis és a verscsinálás között. Az — mint ahogy Csokonai megfogalmazza — „a gondolatoknak, a képzelődésnek, a tűznek természetében, és mind ezeknek felöltöztetésében áll: a verscsinálás pedig csak a szótagok hangjainak bizonyos regulákra vételére, s külső elrakására ügyel, hogy azok harmóniával szálljanak az ember fülébe.”²¹ Tehát Csokonaiék már nem a pusztá gondolatot, hanem az abból formált poézist foglalják versebe. Lényegét tekintve egyezik ezzel a felfogással Kisfaludy Sándoré, Batsányi és Pápai Sámuelé is. Újszerűbb, a romantika felé mutató véleményt pendít meg Verseghy, aki szerint: „A musikában, a tántzban és a verselésben való ízlés leg hamarabb el-árulja a belső character-t, avagy szív-bélyeget az emberben.”²² E nézet folytatásának tekinthető Berzsenyié, aki a ritmust a nemzeti karakter jegyének tekinti.

Egy-egy verselési fajta kizárólagosságra való törekvésével szemben, ami inkább a klasszikus versformák első rohamának időszakát jellemezte, a későbbiek, főként Csokonai és Batsányi azt hangoztatják, hogy a tárgy, a műfaj és a stílus változatossága sokféle versformát kíván. A szintén változatosságra törekvő Kazinczy viszont inkább csak a mértékes formákon belül keresi a sokszínűséget.

E madártávlati és hézagos kép nyilván azt a végkövetkeztetést sugalmazza, hogy a felvilágosodás korának verselmélete sokszínű verselési gyakorlatával nem tudott lépést tartani. Az ilyen távlatból nem látszó részletekben azonban nagyon sok az értékes, elgondolkodtató megfigyelés, megjegyzés. Ezek a tévedésektől, félreértésektől és naivságoktól gyakran nehezen választhatók el, a kialakulatlan verstan terminológia miatt néha nem is érthetők tökéletesen. A velük való elmélyültebb foglalkozás mégis hozzásegíthetne bennünket ahhoz, hogy felvilágosodás kori költészetünk ritka formagazdagságát, sokszínűségere való törekvését teljesebben lássuk és értékeljük.

Orosz László

Barátság és alkotás

(Kölcsey levelezésének néhány irányzati és jellemrajzi vonása)

1. Írók leveleit a történetírás, kivált pedig az irodalomtörténetírás régtől fogva elsőrangú kútfőnek tekinti. Életrajzuk adatainak forrását, kiegészítőjét és ellenőrző eszközt látja bennük. Életművük építőelemeinek: gondolatainknak, érzéseinknek, élményeinknek születését és felnövekedését kísérheti általuk végig, gyakran egészen a végkifejletig, egy-egy mű elkészültéig. Máskor meg egy-egy utólagos visszaütésük segíti megvilágítani egy-egy alkotás értelmét és keletkezését.

Semmihez sem nyújt azonban a levelezés erősebb támaszt, mint az írók alkotói *egyéniségének vizsgálatához, koruk és irányuk művelődéstörténeti felidézéséhez.*

Különösen azóta érezzük ezt, hogy Sainte-Beuve esszéinek — elfeledéseken és eltemetéseken is — mindig újra átragyogó sugárzása tudatunkba mélyesztette. Varázsát esszéinek, egyéniség-

¹⁸ I. m. 167—168.

¹⁹ Kazinczy lev. II. 467.; Annalen der Literatur 1807. Júl.; Erd. Múzeum 1815. 2. füz.; Berzsenyihez intézett költői levele.

²⁰ Értekezés a magyar verselés módjáról és fordításokról. Veszprém 1819. 41—43.

²¹ A magyar verscsinálásról közönségesen. Ö.M. (HARSÁNYI—GULYÁS kiad.) II. 517.

²² I. m. X.

földidéseinek nem utolsó sorban a levelezések petit fait-jeinek, apró, de mélyen emberi tényei- nek lélektani kiaknázása, jellemrajzi fölhasználása biztosítja.

A levelezés karakterisztikai jelentősége főleg az olyan írónál fölötté nagy, akik erős magatartásváltozáson, jellemmódosuláson mentek át. Különösen, ha e magatartásmódosulás tudatos szándék vezérlésével, kitűzött önművelés jegyében történt meg. Az irodalmi alkotás maga rendszerint egy-egy lelki folyamat utolsó mozzanatát, végső summázatát állítja elénk. Ez a summázat, ez a végső mozzanat magába foglalja ugyan a saját előtörténetét is, ha jó műről van szó; de előtörténetének csak amaz elemeit, amelyek a végmozzanathoz vezetnek; a másfelé kanyarodókat kihullasztja, kiveti. S ha nem a dal szüli is az éneket, az alkotásmód és a műfaj áthagyományozott mechanizmusa és öntésformája sokban magához hasonítja a költőt. Vannak, természetesen, a levelezésnek is átöröklött szokványai, s egy-egy korra jellemző tulajdonságai is, de szabványa mindig lazább normájú, s így, ha nem is mélyebb, de többnyire szélesebb bepillantást enged a lélek sokrétű, sok irányú, ellentétes mozgalmaiba, mint a kész műalkotás vagy akár az önéletrajz, amely a végállapot szemszögéből válogatja ki és rakja össze a hozzá vezető életút kockáit.

2. A magyar irodalomban három levelezéskör, három levelező korszak emelkedett különös jelentőségre. A Kazinczy—Kölcsey-korszaké és csoporté az első, Arany baráti köréé a második, a *Nyugat* első nemzedékéé pedig a harmadik.

Kölcsey, akinek levelezésével ezúttal foglalkozunk, született tulajdonságainál s körülményeinél fogva egyaránt a levélíró egyik klasszikus alaptípusát testesítette meg.

A levelezés európai nagy korszakának, a francia XVII. és XVIII. századnak a szelleme elevenen volt még jelen az ő ifjúságában, s még egyre tartott sugalmának beáradása a még hátrább álló, de már ébredő Közép-Európába. Voltaire világot behálózó agitációs levelezése ösztönzött, lelkesített és mintát kínált itt is mindenütt. S egy még közelebbi nagy írópár legenda barátságának gondolatokban és érzelmekben oly gazdag emléktára, a Goethe—Schiller-levelezés is ott élt a kor minden literátorának tudatában, vágyában és kíváncsiságában. S ha a valódi levelek hatása nem lett volna elégséges e megnyilvánulási mód emberi-esztétikai értékének igazolására, a szentimentalizmus és a kezdődő romantika levélregényeinek európai özöne, bőven kipótolta a bizonyítás hiányát. A legfőbb ok, persze, a történeti körülményekben rejlett: a fölpezsdülő közélet és szellemi élet részesei birtokaikon szerteszét éltek a várossal alig rendelkező rendi-földesúri országban. Az ok tehát hazai volt; az érintett európai hatások azonban igen erőteljesen befolyásolták nemcsak a modort, a stílust, amelyben e levelezések létrejöttek, hanem velük együtt a tartalmat is, amelyet magukban foglaltak.

Kölcsey levelezésének legközvetlenebb ihletője azonban nyilván annak az írónak a példája lehetett, aki ott élt a szomszéd megyében, a Széphalommal előléptetett Bányácskán. Ez a csodálatos tetterővel megáldott (immár) öregedő ember egyre írta és küldte a négy égtáj felé széles ez országban kicsinyen, asszonyos pletykákkal és nagyszerű, ellenállhatatlan buzdításokkal, telibetaláló ítéletekkel és képtelen elfogultságokkal, egymásnak készítő praktikákkal és kérlelő békítésekkel, érzelmes fölajánlközásokkal és gyermeki hiúságokkal teli leveleit, s egyre adta körbe, kérelme és kéretlenül, a kapottakat, a kapottak részleteit, biztos kézzel adagolva belőlük a fölbolydító intrikát s a megnyugtató dicséretet egyaránt. Első fönnmaradt levelét, jellemző módon, Kölcsey is hozzá írta, s még jellemzőbb módon: az utolsó akkor küldte el neki, amidőn egészen tisztán állt már előtte, miféle emberi egyéniség is kívánt ő lenni.

Emberi egyéniséget mondtunk, de helyesebb volna erkölcsit mondanunk. Ha Kölcsey egyéniségét, egy szóban, egy jelzős kifejezésben kellene tömörítenünk, *erkölcsi zsenit* mondanánk legrészesebben.

Kölcsey, tudjuk, nem tartozik a legnagyobb tehetségű és teljesítményű költőink sorába; de belétartozik történelmünk és irodalmunk emberi nagyjainak legeslegeső élvonalába. A magyar romantika nagy alakjai közül Széchenyi vagy Vörösmarty, valahány mozdulatukkal találkozzunk, a született zseni, az elementáris őstehetség, a visszanyomhatatlan, a vulkányszerű képzelmi erő benyomását teszi, ha néha torzan is, ha gyakran visszatetszően is. Kölcsey nem. De ahogy művei, s velük együtt levelei olvasásában előrehaladunk, mégis megrendít, mégis lenyűgöz, mégis fölemel. Azt írja Wesselényinek küldött utolsó előtti levelében, a huszonötödikben: „Barátom, mi férfiak vagyunk, mi karakterünket küzdés által nyerők; s ennek diadalmi koszorúja az, hogy tudunk szenvedni lélekveretés nélkül; tudunk szenvedés által léleken emelkedni. Nem sokkal szebb-e ez, mint a moraliter elsüllyedteknek nyugalomba tedésők?”

Ez a küzdés általi karakterszerzés, ez a lélekveretés nélküli emelkedés a szenvedésen át az, ami leveleinek olvasása folyamán lenyűgöz, megrendít, fölemel.

E karakternyerés egy mozzanatára kívánunk levelein át egy pillantást vetni a következőkben. Arra, miként alakult ki, s miként alakult át egyik fő érzelmfajtájának, a barátságának fogalma és tartalma; miként lépett az *együtt-átélés* klassziczáló-szentimentális ideálja helyébe az *együtt-cselekvés* romantikus, jellegzetesen keletközép-európai, s magyar romantikus eszménye.

4. Egy-egy tett, egy-egy életút erkölcsi nagyságát nem lehet mindig és nem lehet csupán eredményeinek a köze tett hatásával megmérni. Kőlcsey erkölcsiségének szintmagasságát is akkor érthetjük meg igazán, ha folyvást szem előtt tartjuk, ha állandóan számba vesszük azt a fojtogató köz- és magánéleti világot, amelynek szorításában ezt az erkölcsiséget lelkéből kimunkálta, kikovácsolta, kikénszerűsítette.

Alkotók világában nem ritka vendég a magány. Nem az egyedüllét, hanem a szellemi, a lelki, az erkölcsi magány. S Kőlcsey a magányosok közt is a legmagányosabbak közé tartozott. Már-már az égi terek emberi hang nélkül való magányossága tekint ránk leveleiből. Érthető, ha vonzotta, hogy a szentimentalizmus bénító önrészvétének karjaiba vesse magát. De nem tette; nem tette egészen és quietista módon soha. Levelezésének, kivált a korainak egyik fő vonása az a sajátos egyensúlyjáték, amely szentimentalizmusa vonzásának és ellene való védekezésének terméke.

Védekezésének három eszköze különösen jellemző. Levelezése ifjúkori darabjaiban, a Kazinczyknak küldötték első szakaszában mindig ott található egy vagy több tömény szentimentalizmussal telt vers. Csakhogy éppen ez a fontos: szentimentalizmusának csak alkotássá formáláson át, csak önformáláson át engedett utat. Szentimentalizmus közvetlen, alkotássá nem formált, artikulálatlan, panaszszerű kiömlésének a legritkábban hagyott teret. Levelei egyébként filológiai, történeti, irodalomtörténeti kérdésekről szólnak, s meglepő ismeretbőség-ről, szívós és rendszeres munkáról tanúskodnak.

Szentimentalizmusának harmadik ellensúlya, az alkotássá formálás s az ismeretszerző munka mellett, az érzelmet kísérő gondolat, reflexió. Ha érzéseiről, ha lelkiállapotairól szól, nem elégszik meg pusztá rögzítésükkel; embert és világot értelmező általános gondolatot, eszmét igyekszik belőlük és általuk kicsikarni. Ahogy bátorodott a széphalmi mesterrel szemben, úgy fogalmazott meg egyre több ilyen gondolatot, olyannyira, hogy szinte ezek megfogalmazása lett levelezésének legfőbb értelme. Nagyon jellemző az, hogy amidőn a levelezőtársai napi magánéletében is mindenre kíváncsi Kazinczy viszonyainak, kapcsolatainak részletes leírását óhajtja tőle, majdnem a tapintatlanságig szűkszávuán, külső, általános tény-szerűségekről ad csak fölvilágosítást. „Édes Uram Bátyám vádol engemet, hogy magamról annyit, amennyit kellene, nem tudatok” — így kezdi 1812-ben a feleletet egy unszólásra, de csak annyit ír, mi az, ami Kazinczyhoz vonja, s Debrecentől taszítja. Majd a következő esztendőben Kazinczy újabb kérdészködésére így válaszol.: „Sz. Demeter egy kicsiny falu Közép-Szolnok vármegyének szélében, itt szült engem anyám nagyanyámnak, Büdöskuti Zsigmondnak házában 1790 Auguszt 8-ik. Imé, amit Uram Bátyám tudni kívánt.”

Annyit jelent ez, hogy a szentimentális érzéskultusz nincs jelen levelezésében? Éppen nem; levelezésének éppen a legnagyobb kötege, a Szemere Pálhoz szóló volna élő cáfolata minden ilyféle állításnak. Hanem annyit jelent, hogy érzelmkultuszát egészen korán önalkitása szolgálatába állította, s mindig lelkét továbbépítő, tovább erősítő reflexiókkal, eszmélkedéssel kötötte egybe. Ahol erre nem látott lehetőséget, ott többnyire tárgyas maradt.

5. Lehetőséget erre pedig mindenekelőtt ott látott, ahol érzéskultusza barátságkultusszá változhatott át, barátságkultuszban ölthetett testet. A mai ember, miután oly sok valószínűt és valószínűtlent olvasott a lélektani kutatások eredménytárából, könnyen hajlamos lehet valaminő abnormitást sejtteni a véget nem érő szeretetvallomások, csóküdvözlések, hűségnyilatkozatok, vágyidézések áradatában.

S bizonyos, hogy bár nem abnormitással, de nem is egyszerűen a kor egy általános művelődéstörténeti szokásával, érzéstörténeti jelenségével állunk szemben, hanem egy olyan sajátos, egyedi lélektani helyzettel, amely mind életútjára, mind életművére erős befolyást gyakorolt. Tudjuk, szerelmes versei jórészt nélkülözik a valóságos személyre irányulást, azt a goethei alkalmiságot, azt a pszichológiai dátumot, amelyről Péterfy beszélt Arany lírájáról szólván. Életírói, ha sejtik is itt vagy amott jelét vonzalmának egy-egy nő iránt, valóságos szerelemről nem tudnak életútján számot adni; akár csak egyoldalú, csupán csak részéről táplált szerelemről sem.

A gyöngé testalkatú, koraérett, sápadt arcú, hamar magára maradt, fél szemére vak fiút, úgy látszik, gátoltsága megakadályozta minden közeledésben a másik nem iránt. Alighanem a szublimáció klasszikus esetével állunk itt szemben. Mert gazdag érzelmisége viszont utat keresett, utat tört magának, mégpedig, mint annyiszor, esetében is az alkotás s a kiemelkedés vágyában. Az alkotáshoz azonban, éppen roppant érzelmegzadtságánál, vágytelitetségénél, szeretetszomjánál fogva társra és bizalmasra, hívőre és ösztönzőre volt szüksége. Kazinczy ezt a szerepet nem tölthette be; csak részben tölthette be. Az életkorbeli különbség, a nemzedéki távolság, az alkatheli másféleség, az irányzati elválasztódás egyre élesebben grott ki levelezésükből Kőlcsey érlelődésével. Szakításuk, szembefordulásuk előtti utolsó levelében mindez összefonódva s hatványozottan jelenik meg.

Részesei a szentimentalizmusnak mindketten, de ő Kazinczy szalonias, bókoló, intimet játszó, személyes jól értesültségre vágyó, szálakat bonyolító modora helyett őszinteséget,

a szív, a szellem, a lélek őszinteségét kívánja. „Tartalék nélkül szólhatni egymásközt, édes Uram Bátyám, a barátság legszebb örömei közé tartozik. A mondó neki ereszti magát érzéseinek, s nem szükség rettegnie, hogy mondásai rosszul vétetnek vagy félreértetnek. Így tanuljuk egymást igazán ismernünk, nem pedig úgy ha a kopott pénzhez hasonló sima társalkodót játszódjuk.”

Részesei mindketten a klasszicizmusnak is, hívei, áhítói a személyes méltóságnak, a személyes méltóság kölcsönös tiszteletben tartásának. Kazinczy valóban egyenrangúként látszik is kezelni ifjú társát; hangoztatja is egyre, hogy tanulni vágyik tőle, hogy viszonyuk a kölcsönös becsülésen alapszik. Igazában azonban nézeteinek, személyének egyaránt gyermekes-öreges hiúsággal kíván hódolást; miközben mohó újságéhségével, feminin tetszeni vágyásával érdemeinek igazi értő számára is nehézzé, igen nehézzé teszi fönntartás nélküli tisztelétét. „Uram bátyám nem bánja, hogy cimborával levelezett, mert Uram Bátyám azáltal sokfelének tudására jutott. Bár legyen! ha Uram Bátyám ezeket oly igen kívánta tudni, s oly igen szereti, hogy tudhatja. De ha ezek a levelek Uram Bátyám holta után meg fognak is jelenni, mit fog a maradék — az a mi maradékunk — érezhetni, gondolni, itélhetni, ami triumfussá változtassa ezen élet szenvedéseit, áldozatait.” Majd szinte keménységgel állítja szembe ezzel a maga személyiségtudatát, méltóság-érzetét, amely valóban a kasszikusokon, mindenekelőtt Goethén és Schilleren nevelődött: „En ugyan kevélyebb vagyok, mintsem azért, hogy bizonyos híreket vegyek, más előtt csak láttassak is megalacsonyulni. Ezt hittem mindég, és ezt fogom. Enyém a menthetetlen hiba, hogy ezt régen el nem mondtottam, haszonnal vagy haszon nélkül — legalább nem vádolna e szív, hogy a barátság eránt hűtlen valék. Ennyit a levelezésről, nem többet egy szót is!”

S ha a klasszicizmus személyiség-követelményeit másképp itélték meg, s főleg másképp valósították meg gyakorlatukban, — másképp barátságuk, baráti eszmecseréjük legfőbb témáját, az alkotáshoz való viszonyt is. Kazinczy utánélő és újraélő, receptív és reproductív, epikureus és entuziaszta, élvez és rajong, fordít és követ; Kölcsey is lelkesen fogad be sugallmat, de magához hasonítja őket, magát alakítja általuk, és folyton formált egyéniségét folyton újabb s újabb fajta eredeti művek teremtésére igyekszik kényszeríteni. „Az isten mentsen meg engem azon bohóságától, hogy én Uram Bátyámat vezérelni akarjam, mert én barátnak ugyan ezerszer jobb vagyok mint litteratornak. De bár én Uram Bátyámat s Uram Bátyám munkáit, még ott is, ahol legmesszebbre járnak ítéleteink, nagyon, igen nagyon tiszteltem, mégis azt mondom, hogy a [fordításokat tartalmazó] IX. kötet újabb kiadását nem tartom elmúlhatatlanul szükségesnek. Igaz az, amit Superint. Kis írt tegnap küldött levelében, hogy Uram Bátyám vétett maga ellen, midőn fordítótá lett.” Majd következő s utolsó levelében már egészen közel lép az önmagáért való műalkotás-teremtés klasszicista elvétől a romantikus teremtő egyéniség önmagának, önerejének nyilvánítási princípiumához. „Aki életét idegen művek fordításában töltögette, nem tanulja meg a maga erejét egészen ismerni, s ez az oka, hogy talán Uram Bátyám a IX. kötet mellett ezeket [az eredeti műveket] kevésbé becsüli, mint az azokban [a fordítás-kötetekben] foglaltakat.” S az egyéni és eredeti általános romantikus igénye mellett ott áll már levelében a magyar romantika *nagy hangsúlyt nyert megkülönböztető vonása is*, a közönségre való hatás vágya, a közönségformálás követelménye is. Mégpedig nem diktatori módon, hanem simulva a kor és a közönség, a nemzet és irodalom szükségéhez. „Azt is szükség gondolóra venni, micsoda epochában legyen a nemzet, melynek irunk” — hangoztatja egyre.

Ilyen élesen ugyan csak e végső levelekben fogalmazta meg jellemük, irányuk, gondolkodásuk különbségeit, de ezek a fölismerések és megfogalmazások már négy-öt esztendeje készülődtek lelkében 1811—12 óta. Lényegében tehát éppen azóta, amióta szükségét érezte Szemerével is folytonos levelezést tartani fönn.

6. A Szemerével való levelezés indokai előtt, s ez indokok megértéséhez rövid kitérőt kell tennünk. Említettük, a gátoltnak indult, a felszemére vak ifjú nem tett számbavehető kísérletet, hogy a másik nemből találjon önformálás- és alkotásvágyához megfelelő társat. Gátoltsága lehetett az alapindok, de fokozhatta ennek hatását a nőről alkotott felfogása is.

Nagy terjedelmű levelezéséből mindössze hat szól nőkhöz. Mégpedig egy egyik unokanénjéhez, Bűdöskuthyné Draveczy Júliához, egy egyik unokahúgához, Kölcsey Antóniához, négy pedig barátjának, Szemere Pálnak a feleségéhez. Az első kettő, mint *rokonhoz*, az utóbbiak a *távollevő* barát feleségéhez. Valamennyi jóval rövidebb szokásos baráti leveleinél. S ami fontosabb, szinte személytelenek a baráti levelekhez képest a címzettet illetően. Felfogása a nő érdeklődési és értelmi köréről alighanem jóval szorosabban kapcsolódott a rendi társadalom hagyományos szemléletéhez, mint felfogásának egyéb területei. A szentimentalizmus bizonyosan módosította ugyan ezt is, de valószínűleg úgy, hogy a nő a férfi érzelmeinek tárgya, célja lehet inkább, mintsem társa, hacsaknem szorosabban vett erotikus vagy családi érzésekről van szó. Draveczy Júliának kissé úgy ír, némi fiatalos fölénnyel és humorral, mint aki tudja, divaton, mulatságon és háztartáson kívül nemigen érinti címzettjének képzeletét más. Köl-

csey Antóniához meg az érett férfi intéz atyai jótanácsokat, a Szemere Pálnéhoz szóló levelekben pedig mindig a férj, a barát a tulajdonképpeni főszereplő, s csak azért az asszony a megszólított, mert a férj történetesen nem tartózkodik otthon. A hozzá intézett harmadik levél például, miután néhány szokvány szóval gratulál Szemere „hódító szép lyánya” eljegyzéséhez, így vált át: „Pali levele 28-ikáról a múlt hónap egyiké volt azon eredetileg [eredeti módon] dévajszép leveleknek, melyeket ő boldog pillanataiban írni tud. Arra felelek.”

Kölcsey, persze, bár „darabosnak” mondta magát, szemben Kazinczy „galantériájával” az asszonyok iránt, sohasem feledte barátainak feleségét üdvözölni. A „Mutasd be kézcsokom Josephinádnak”, a „Borcsádat ezerszer idvezlem”, a „Kriskádnak kezeit csókolom” szinte soha sem maradt el, de hozzájuk vagy róluk csak akkor írt, ha valamilyen megbízást közvetített; például, mikor Bárfay László feleségét, akit pedig láthatólag igen kedvelt, mintegy elnéző humorral és a gyermek iránti felnőtő fölény szavával kérte „sajátképpen sógorasszonykám nevében”, hogy „az emberiség szebbik fele előtt igen fontos tárgyban”, „überrockkleid-beli szüksége”-ben neki „segédkezet nyújtni” szíveskedjék.

7. Azt az érzelmi légkört, amelyet művek alkotásához s önmaga alakításához egyaránt nélkülözhetetlenek érzett, s amelyet magában is alkotásnak vélt a baráti szeretetben remélte megnyerni. Mindenekelőtt Szemere Pál barátságában. A baráti szeretet nagy témája volt a szentimentalizmus korának éppúgy, mint a klasszicizmusénak is. Kölcsey Szemere öccsének, Szemere Györgynek, midőn az levelével fölkereste, így fejtette ki felfogását a barátságról: „Hidd el nekem, hogy semmi szebbet nem nyújthat egy ember a másiknak, mint ezen barátságot, melyet én sokkal más pontból szoktam szemlélni, mint itt nálunk közönségesen szemlélik. A görög ifjú nem volt elborítva azonos szentimentalitástól, vagy ha inkább akarod, érzékenységtől, mely a Nemzetről, fájdalom! mireánk is eszállott. Ő nem epekedett leányok után, de gyermekeveitől fogva férfitársaihoz csatolta magát szorosán, s ez a férfiszerep (ἀνδραγαθία) vagy barátság volt neki út minden szépre, minden jóra. A szentimentál német a szerelmen (Liebe) többnyire csak leányszerelmet ért, s forgasd által a görög mustrákat, s meg fogod látni, hogy azokban a φιλία (Liebe) mely [mennyivel] sokkal szebb, sokkal teljesebb jelentésben tűnik föl.”

Kölcsey szeretet-, szerelemfogalma tehát eltér nemcsak — mint ő vélte — a korabeli hazai, de a külföldi szerzők legtöbbjétől is. A fogalom ugyan mind a szentimentalizmus, mind a klasszicizmus, mind a kezdődő romantika felfogásában kiemelt helyet foglalt el. S éppen nem csak az erotikus szeretetet, a szerelem vagy a Sexualliebe. Azt mondhatjuk, inkább egy átlelkésített, spiritualizált szeretetfogalom állt a középpontban, amelynek nem annyira a tárgyára, mint inkább a funkciójára vetik a hangsúlyt, s az így átlelkésített funkció szemszögéből gyakran nem tesznek különbséget szeretet és szerelem, barátság és szerelem között.

A leglényegesebb a betöltött szerep tekintetében az, hogy a lélek, az egyéniség, az élet kibővülését, meghatározózkodását, teljessé válását várják tőle írók és filozófusok egyaránt. Leibnitz például a szerető ember örömet a másik fél boldogságán a maga boldogsága beteljesüléseként fogja föl. „... felicitate alterius delectari”, — hangoztatja, ez a szeretet lényege. Hasonlóképpen nyilatkozik a Kölcsey ifjúságában még oly nagy tekintélynek és olvasottságnak örvendő Chr. Wolff is: a lélek tehetsége mások boldogságából gyönyörűt szerzeni. (Amor est dispositio animae ad percipiendam voluptatem ex alterius felicitate.) Herder a nagy fölismeréseket elősegítő, a lélek látó élességét fölfokozó állapotnak fogja föl. Goethe pedig, főleg a *Wilhelm Meisterben*, mint Erfüllungról, Ergänzung-ról, Völlendung-ról beszél a szerető lélek állapotáról, akár a szerelemről, akár a barátságról van szó. Hegel is mint a szellem önmaga egységének érzetéről szól a szeretetről, mint a „sich empfindende Einheit des Geistes”-ről.

Aki azonban leginkább foglalkozott e kérdéssel, az éppen az a Kant volt, akit Kölcsey oly bensőségesen ismert és annyira kedvelt. Ő sokféle megkülönböztetést adott a szeretet s a szerelem tekintetében. Számunkra talán az a legfontosabb, hogy megkülönbözteti a Liebe des Wohlwollens-t s a Liebe des Wohlgefallens-t, a jóakarat és a tetszés, vagy inkább a gyönyörködéssel teljes jó közérzet szeretetét. Ez utóbbi — az előbbi erősen erkölcsi jellege mellett — határozottan esztétikai is, mégpedig nemcsak az érzékek, hanem az értelem esztétikai örömet is egészen magába foglalja. A barátságot ennek értelmében mint „Maximum der Wechselliebe”, mint a szeretet kölcsönösségének legteljesebbjét említi.

Kölcsey tehát legközelebb Kanthoz látszik állni, bár az egész fogalomkört, kétségkívül, Platón s a görög antikvitás irányába vitte vissza. A legfontosabb azonban az, amit a barátság fejtegetésének kapcsán a poetikum lelkiállapotról mond. Lényegében nem csupán a leírt alkotásokat, hanem bizonyos ihletett és telített lelkiállapotokat, illetőleg ezek létrehívását is poézisnak, alkotásnak tartotta. „Én aki a poézist nem versírásnak tartom, de a lélek oly passziójának, mely bár írjunk, bár ne írjunk, egyaránt ismerhetővé teszi magát...” — így írt, s hozzátette, nagy szerencsétlenség az ilyen lelkiállapot. „Életemnek felét adnám én oda, ha ezen emésztő passzió meg tudtam volna magamba fojtani, mert mit nyertem egyebet általa,

mint azt hogy napjain hánykódás között folynak el." Nem szabad, természetesen, megtevesztetni magunkat panaszá által: ez a panasz lelkének fő büszkesége is.

Íme, együtt az antikvitásig visszavitt klasszicizmus, a poétikus érzelmi gazdagsággal telített szentimentalizmus és a romantikus tettvágytól hajtott nyugtalanság. Íme, érzelmi, baráti levelezésének, főleg a Szemere- és Kállay-féle levelezésnek legfőbb magyarázata, sugalmazója, formálója.

8. A húszas évektől, közéleti szereplésének kibontakozásától azonban határozott változás állott be. Meg nem tagadta ugyan sem barátságkultuszát, sem a megteremtett poétikus lelkiállapot értékét, esztétikai jellegét. S a Szemeréhez írt levelek sora is egyre folytatódott. De hangjuk tárgyiasabb, tematikájuk konkrétabb, közéletibb lett, s az érzelmiség gyakran inkább csak emlékezés bennük egykori rajongásaikra. Ezzel szemben két új nagy terjedelmű levelezés bontakozott ki, a Bártfay Lászlónak szóló az egyik s a Wesselényi Miklósnak címzett a másik.

A Bártfay-levelezés tárgyvilága irodalomszervezési, irodalomközéleti és társasági, a Wesselényihez címzetté előbb szigorúan politikai és jogi, később minden lehető tárgyra kiterjedő. S míg a Bártfay-levelezés hangja végig változatlan marad, szívélyesség és mélabús humor, szelid önirónia és csevegő tónus hatja át, tudósítást ad benne és híradást vár tőle, részesedést az annyira vágyott városi, pesti életből, — addig a Wesselényi-féle levélről levélre mind bensőségesebb, szélesebb tárgykörű és mélyebb érzelmiségű lesz, de immár nem szentimentális-poétikus értelemben, hanem szövetségi, fegyvertársi módon. S a tevékeny közéleti ember, a kisebbségbe, a tehetetlenségbe szorított igazságkereső forró pátosza, keserű öntudata, kemény sztoicizmusa sugárzik belőle.

S hogy ez a levelezés lesz immár érzés- és gondolatvilágának első számú központja és formáló műhelye, mutatja, hogy sugárzása átterjed a többi társal folytatott levélváltásokra is. Bártfayhoz például — a hozzáírt levelekben szokatlanul — így szól: „... én már jót várn régen megszűntem anélkül, hogy hitemben, mit eddig követék, s mi bennem (az apostol kitételeként) nem vala megholt állapot, megrendültem volna. Nincs ember, ki ne tudná, miképpen ő bizonyosan meghal, s azért a legnagyobb bűn mindennapi kenyérvív is megy, vagy megy, vagy fut, vagy bolyong a maga céljai után, minden tekintet nélkül az utolsó napra... S ha az ember nagyon meggondolja, azaz hidegen és elszántan meggondolja végezetre, a jöhető legnagyobb baj is az egyes emberre nézve mi egyéb tekintetbe jöhető parányi történetnél.”

S a jellemében és a magatartásában, az egyéniségében és az érzelmiségében, a stílusában és a modorában végbement változást maga rögzíti a lehető legszabatosabban Szemeréhez írott utolsó levelei egyikében, biznyságául annak, amit kezdetben nyomatékkal aláhúztunk: az önmagát alakító ember jellemző típusa volt, s levelezése önmaga tudatos formálásának világos céltudatossággal kezelt eszközeül szolgált. Így írt: „E kevésből is nagyon jól megértheted: miképpen ha leveleim ritkábbak mint mások, ha nem oly ömlékenyek, s nem oly kedélyesek, mint mások, stb., mindezt nekem bűnül tulajdonítani nem lehet. Volt idő, midőn megvetett litteraturánk parányi körében senki által nem ismertette, de egymás által szeretettve, jobb jövendőt ohajtottunk ugyan, de azért a jelenben teljes forrósággal egymásba ölelkezve, s ismeretlenségünk miatt másoktól nem láttatva, tehát nem is üldöztetve, munkáltunk. Felejtők a világot s éltünk a magunkéban, melyet költői fellengésben magunknak alkottunk. Azóta a te barátod előtt más, tövises pálya nyílt, mely érzelmeit, erejét és gondjait ezerféleképpen széjjeltépdeli, s ha erős határozása is a pályát tántoríthatatlanul mindvégig futni; ha lelke önrzésében magát leveretni nem engedi is: de mégsem titkolhatja a mély nyomokat, miket a történetek lelkében időről időre hátrahagytak. Igenis, Pali, azon mértékben, melyben lelkem ereje edződik, bizonyos hidegséggel párosult nyugalom kezd körülüm s bennem terjedezni. Forró ömlendezés embere az én körülményeim közt bizonyosan nagy elkeseredésre fogna sülylyedni; s ha tehát az elkeseredés helyett derűtség látszik homlokomon, ha lesülyyedés helyett fölemelt fővel állok, s szenvedélyes panasz helyett makacsul kötődni látszom; *jele hogy változtam, hogy változni kénytelen válek.* Mert valaha, midőn szenvedtem, naiv ömlengéssel vittem más kebléhez panaszaimat; most megtanultam magamba állani, s körülményeimmel úgy dacolni, mint az indus, ki elleneinek kínzásai alatt panasz helyett csúfol és ingerel.”

A fiatal Kölcsey, bár kezdettől érintette a klasszicizmus és a kezdődő romantika embereszményének vonzása, árvaságának magányában a szentimentalizmus barátság-, költészet- és műveltségkultuszának befelé forduló bensőségességében, poétikus érzelmi intimitásában keresett menedéket. A férfi, az érett Kölcsey, közéleti küzdelmei magánosságának szorításában, megfordította az arányokat: megmaradt a klasszicizmus és a szentimentalizmus eszményvilágából lelkében sok, de a magyar romantika jellemző és megkülönböztető vonását, a tettvágyat, a tettkötelezettséget, a közösségért való tettvágyat és tettkötelezettséget léptette első helyre. A hazai romantikán belül pedig egyik legjellemzőbb vonása az lett, hogy ez a vágy és kötelezettség mélyen átélte, tevékenyen sztoikus erkölcsiséggel párosult nála. Nagyon jellemző az jellemalakulására, hogy éppen Wesselényivel való levelezéséből alakult forró barátság. Széchenyihez írt levelei szigorúan tartják a hivatalos hangot és tárgykört. Tisztelte Széchenyit,

de, úgy látszik, megérezte a romantika ez óriásának érzelmi megközelíthetlenségbe rejtett gögös és fájdalmas magányát. Kossuthnal levelei közvetlenebbek. De belső érzelmiségét vagy nem érezte vagy nem vélte rokonnak a magáéval. Wesselényi társra vágyó, roppant érzelmi gazdagsága azonban, amely a szenvedés panasz nélküli viselésével párosult, elragadta s megnyitotta szívét és elméjét egyaránt. Érthető, ha neki, elébe, vele együtt teszi azt a nagy vallomást, amelyet már idéztünk: „Barátom, mi férfiak vagyunk, mi karakterünket küzdés által nyerők; s tudunk szenvedni lélekveretés nélkül, tudunk szenvedés által lélekben emelkedni.”

Legjobb mai ismerője, Szauder József helyesen mutat rá, hogy ez az emberi s közéleti kiteljesülés költői tevékenységének bizonyos megcsappanását hozta magával. Rá kell azonban mutatnunk arra is, hogy éppen az idézett levél Szemerének arról is tanúskodik, hogy égo vágyában, eltökélt szándékában volt meggazdagodott tapasztalásával újra visszafordulni a költészethez. „Ötven, hatvan éves testben férfialag erős lélek adhat sokat, azaz sok jót. Bizonyos korban sok a szépség, a virág; minek később kell gyümölcsösé érni. De boldog is az, ki elég nyugodalommal, idővel és készülettel bír írhatni. Az író ha nagy művet készít, a jövő korra néz ki . . .” Örök vesztesége gondolatban nem túlságosan gazdag költészetünknek, hogy nem a hatvanat, de az ötvenet sem érhetette meg; a gyümölcsöt, melyet már látott lelkében, nem gyűjthette be. Az a „két délies őszi nap”, amelyért egy századdal később az ugyancsak „hosszú leveleket író” (de azokat gyakran soha el nem küldő) magányos Rilke könyörgött, neki sem adatott meg.

9. Vonjunk le végül egy műfaji s egy irodalomtörténeti tanulságot ebből a gazdag levelezésből.

A levelezés, civilizációs s szorosabban vett társadalmi körülményeken túl, rendszerint olyan írónál, olyan költőknél válik az önalakítás és önkifejezés jellegzetes eszközévé, akik folytonosan keresik, és lassan, nehezen találják meg a maguk tartalmait és formáit. Leveleik viszont éppen ezért rendszerint jóval telítettebbek a született, a natus költőkénél, akiknél a levél főbbnyire valóban csak a közlés, s nem egyben a fölkészülés eszköze is.

S írjuk le, panaszként, azt is, hogy újabkori irodalmunk történetében nem élünk elég sokréttien a levelezések művelődéstörténeti lehetőségeivel. Inkább csak életrajzi forrásként használjuk őket, de sem a költő, sem a kor gondolkodás- és élménytörténetére nézve nem aknázuk ki lehetőségeiket eléggé. Az említett három nagy levelezésanyag egyikéről sem készült tüzetes tanulmány mindeddig. Kár; felhasználhatatlan kincsek maradnak így. S tanulmányaink, nem utolsó sorban ezért, az élő, a valóságos ember fölidézése híján hevernek könyvtárak polcain olvasatlanul.

Németh G. Béla

Így készült a Csongor és Tünde kézírata

A Vörösmarty-kritikai kiadás 1960 óta megjelenő sorozatában eljutottunk a filológia mikromódszereihez. Amire az előző száz évben nem lehetett példa, Brisits Frigyes kezdeményezésé¹ követve, megtanultuk Vörösmarty kézírását olvasni, vizsgáltuk a költő által használt papír gyártási módszerét, vízjelét, vastagságát, hajlékonyságát, nyersanyagát, színét, színváltozását. A tinta színét, a lúdtoll, az acéltoll használatának körülményeit.

A költő eredeti kéziratát a jelen kritikai kiadásig bizonyos fenntartásokkal forgatták elődeink, s úgy kezelték, mint ereklyét, amelyben igen nehéz eligazodni, egyes mondatait, szavait talán nem is kell szó szerint venni, mert nincs is mindig értelme.

Gyulai Pál volt a költői hagyaték kezelői közül az első, aki kéziratból is közölt Vörösmarty-műveket, például a *Beszélytöredéket* és az *Örök zsidót*.² Az ő kritikai munkássága azonban igen helyesen elsősorban a kortársi emlékekre, a szájhagyományra, és a kiadott szövegek gyűjtésére épült. Beláthatjuk, legráérősebb a fennmaradt kéziratok vizsgálata volt. Így derült ki, hogy a filológia új mikromódszerei ismeretlen Vörösmarty-írások feltárására, a hiányosan, vagy hibásan olvasott kéziratok szövegének tisztázására, és az áthúzott, törölt sorok megbízható megfejtésére vezetnek.

A Csongor és Tünde keletkezése

Toldy 1828. szeptember 20-án Bajzához írt levelében ad először hírt: „Vörösmarty egy Tündér Ilonát ír jambusoknak (sic!), több énekből fog állni. Felinél több kész, de az Aurorába már nem jó.”³

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. Összeállította BRISITS Frigyes 1828.

² ÖM 1884—85. VIII. 36—48.

³ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte OLVÁNYI Ambrus, 1969. 443.